

תפילה ותלמוד תורה

באנו לכאן מתחת לשמים

יהודי מאמין מחויב לעמוד לפני מלכו של עולם שלש פעמים (לכל הפחות) בכל יום ויום:

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועברתם את ה' א-לוהיכם. מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה... נמצאו התפילות בכל יום שלש - ערבית ושחרית ומנחה. ובשבתות ובמועדים ובראשי חדשים ארבע - שלש של כל יום ותפלת המוספין. וביום הכיפורים חמש - ארבע אלו ותפלת נעילה (משנה-תורה, הלכות תפלה פ"א).

דבריו המרוממים והחשובים של הרמב"ם ידועים ומצוטטים בפי כל. יחד עם זאת, לא-פעם אנו חשים, כאנשים מתפללים ועובדי ה', מצוקה בשעת התפילה. אנו ניצבים לפני הקב"ה שלש פעמים ביום, למה שאמור להיות המפגש הקרוב ביותר איתו, אך בסופה של תפילה אנו מרגישים פעמים רבות תחושת החמצה ותסכול, צער על המחשבות שברחו, וכאב על הרגשות הנשגבים, שנדדו גם הפעם למחוזות אחרים. ננסה לעיין בדברי רבותינו, לסקור מספר גישות שהתמודדו עם קושי זה, ולבסוף נבקש להציע גם מעט משלנו.

ולדבקה בו

אמר כי עיקר התפילה הוא דבקות לה' יתברך. והיה טוב יותר להתפלל בלשון אשכנז שמדברים בו, כי כשמתפללים בלשון שמדברים בו, אזי הלב סמוך ודבוק מאוד בדיבורי התפילה, ויכול לדבק עצמו ביותר לה' יתברך, אך כבר תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה סדר התפילה... על כן חייבים אנחנו להתפלל בלשון הקודש כמו שסידרו לנו. אבל העיקר הוא רק לכוון פרוש המלות כפשוטו, שזהו עיקר התפילה, שמתפללים לפני השם יתברך על כל דבר ודבר, ועל ידי זה מתדבקין בו יתברך. (השתפכות הנפש יג).

ר' נחמן מברסלב, כמו רבים מהוגי החסידות,¹ דורש מן האדם להלחם בכל כחו כדי להגיע לדבקות הרצויה. בקטע שלפנינו טוען ר' נחמן שאכן טוב יותר היה לו התפלל כל אדם בשפתו שלו. אמנם, מודה ר' נחמן, ציוונו חז"ל על תפילה שתהיה בלשון הקודש, אך אין זה פוטר את האדם מעבודה אינטנסיבית, על מנת להגיע לדבקות עליונה.

בקטעים אחרים מתורתו של ר' נחמן, וכאמור לעיל גם בהוגי חסידות אחרים, קיימת התייחסות לכלים ומרכיבים נוספים מעולם התפילה, אך לכולם משותפת הנחת יסוד אחת - הדבקות היא המפתח לתפילה הרצויה, והאדם חייב להתאמץ בכל כוחותיו כדי להגיע לדבקות זו.

לימוד ראשוני של דברי ר' נחמן מעורר בקרבנו הזדהות גדולה. אנו חשים רצון אמיתי וכנה לעמוד לפני הקב"ה ולומר את אשר על לבנו בצורה גלויה וזורמת. הדיבור עם ה' וההשתפכות בפניו נתפסים בעינינו כמהותה של תפילה, ולפי פרמטר זה אנו רגילים למדוד את "איכותה" של כל תפילה ותפילה.

אם ננסה לבחון את אמיתות דברינו, נוכל לבצע סקר קצר ולבקש ממספר אנשים לספר על תפילה שזכורה להם כתפילה טובה ומשמעותית.² התשובה שנקבל תהיה לרוב, תפילה שהייתה סמוכה לצרה מסוימת (אישית או ציבורית), לעתים נשמע גם על תפילת הודיה מיוחדת או תפילה מן הימים הנוראים, וכן על זו הדרך. המשותף לכל סוגי התפילות הללו, הוא הסערה הנפשית בה נמצא המתפלל, ותחושתו הברורה כי עליו לשפוך את שיחו ולשתף בעובר עליו גם את רבונו של עולם. שאיפה זו, המקובלת כאמור כמעט ללא עוררין, מתבססת על יסוד אמיתי וחשוב. כך נראה גם מדרשת הירושלמי:

"תפילה לעני כי יעטף" - כאדם המשיח באוון חבירו והוא שומע

(ברכות פ"ט ה"א).

¹ ועיין למשל תניא יב; לקוטי מוה"ר"ן א ט; שפת אמת תרומה ד"ה הרמז; צדקת הצדיק א לא; ועוד רבים.

² סקר כזה אכן נערך בעת כתיבת המאמר (אם כי בכלים שאינם מדעיים), ומשתתפיו היו רובם ככולם בחורי חמד שהגיעו לשבוע ישיבה בישיבת הר-עציון.

אך יחד עם זאת, נראה לדידנו כי הנחה משותפת זו היא גם העומדת בשורשה של המצוקה הקשה שבתפילה, שנראית כפושה בכולנו. אנו מרגישים כי למרות הרצון הכנה להדבק בה' ובטובו, מחשבותינו נודדות למחזות אחרים, לבנו נוטה אחר מגמותיו הוא, וראשנו עסוק בחשבונו של עולם. כמה שנתמיד בניסיונותינו, פעמים רבות הדבר פשוט לא עולה בידינו.

מלך אל רם ונשא

לעומת דברי ר' נחמן דלעיל, ניגש הגר"ד סלובייצ'יק אל התפילה מנקודת מוצא שונה לחלוטין:

ההלכה לא הסיחה מעולם את דעתה מאספקט אחד, שנראה לה כבעיה שכמעט אינה ניתנת לפתרון ופראדוקס נפלא. ההזדקקות לא-לוהים בשיח ותחנון נראתה בעיני חכמי המסורה כפעולה נועזת והרפתקנית. **איך יכול האדם, בן תמותה, שהיום הוא כאן ומחר בקבר, לגשת אל מלך מלכי המלכים, הקב"ה? וכי ניתנה רשות להדייט לדבר אל מלך רם ונישא ולבקש ממנו את צרכיו?** כמובן, חווית הפחד והחרדה מסבכת את בעיית התפילה והופכת אותה לחידת-פלא. מצד אחד אי אפשר לו לאדם להתקרב אל הא-לוהים. ככל אשר יתקרב האדם אל הא-לוהים תוכחש הווייתו האנושית הסופית. הסופיות נבלעת באל-סופיות וגוועת בנבכיה. האדם לפעמים בורח מן הא-לוהים ומסתתר מפניו- "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל הא-לוהים"- פן יבולע לו. עצמיות האדם ובטחונו העצמי בטלים לעומת גאון א-לוהים והדר תפארתו. אם כן, השאלה בוקעת ועולה: איך אפשר לתפילה שתתקיים?... איך יכול האדם להימצא בנוכחותו של הא-לוהים מבלי לאבד את מציאותו האינדיבידואלית? הא-לוהים, שלטון נורא ומבהיל, שולל כל מציאות ומבטל את האחרות, את הזולת. כולא כמאן דליתא. משה התחנן לפני הא-לוהים כי יראה לו את כבודו וקיבל מענה קצר- "לא תוכל לראות את פני, כי לא יראני האדם וחי". הנביא, כשהקב"ה ממלל עמו, נבהל ונימוג מחרדה. דניאל העיד על מצב נפש שכזה, והרמב"ם הכניס את התיאור לתוך יסודי התורה (רעיונות על התפילה - איש ההלכה עמ' 244).

הגר"ד בדבריו עוסק בקשייו של המתפלל, אך מעלה נקודה שלרוב איננה בתודעתנו. כיצד, שואל הגר"ד, יכול אדם פשוט, קרוץ חומר ועפר, לשבח ולהמליך את מלכו של עולם - רם ומתנשא, שוכן שחקים? מנין לאדם העוז והאומץ לפנות לא-ל קדוש ונורא?

לדידנו נראה כי דברי הגר"ד יוצרים מהפך של ממש בעולם התפילה. אנו רגילים לקבל כמובנת מאליה את הזכות לעמוד בתפילה ולדבר אל ה', ומנקודת מוצא זו שואלים איך להתחבר, או להשתפך, בצורה טובה יותר. הגר"ד מערער על עצם ההנחה הזו: מי אמר שאדם יכול בכלל לעמוד ולהתפלל? מה מתיר דיבור ישיר אל הקב"ה? מניין שואב האדם הקטן את החוצפה והעזות לפנות לריבון העולמים? תביעתו של הגר"ד קוראת למעבר מעולם מושגים של דיבור, שיחה וקירוב, לעולם מושגים של עמידה, התבטלות ויראה.

פסוקי דזמרה

לימוד ראשוני של שיטת הגר"ד איננו מתיישב על לבנו. נפשנו זועקת מאליה, ושואלת בריש גלי: האם אין מקום ליחסים של קרבה עם ריבוננו של עולם? האם לא נוכל לשפוך שיח לפני אבינו שבשמים? האם הכתובת הראשונית הנגישה וזמינה עבורנו, בכל עת ובכל שעה, איננה אב הרחמן?

במקום אחר מכתביו של הגר"ד מעלה הוא בשנית את הקושי בו עסקנו לעיל. הנושא הנידון במאמרו שם, הוא רצוננו לשבח את מלכנו (בפסוקי דזמרה, הלל, ועוד), וגם במאמר זה שואל הגר"ד: כיצד אנחנו הקטנים מעזים לשבח את הקב"ה? האם באמת נראה לנו שהוא זקוק לשבחינו? ליישוב הבעיה מציע הגר"ד מספר הצעות, וכעת נבקש לעסוק באחת מהן:

כיצד כלכלה ההלכה את הסתירה הזאת? ... לקרוא דברי שבח והודאה של הקב"ה כקורא בתורה, שאז המתיר של סדור דברי ריצוי הוא מצות תלמוד תורה. מה לומד קורא ההלל? דרכי הקב"ה ופעולותיו. הנביאים והכתובים מלמדים אותנו תורה שלמה: דרכי השם, אשר אנו מצוים ללמוד כדי ללכת בהן ולהידמות לו. אין נביא רשאי לחדש דברי הלכה; ברם, הוא הוזמן והוסמך ע"י הקב"ה לגלות לעמו ולהורות לו פעולות הבורא אשר אותן ישתדל האדם לחקות... בפסוקי דזמרה פעולתנו מתבטאת בקריאת הכתובים ומחייבה העיקרי הוא לימוד תורה והבנה ועיון בדבר הקב"ה כדי שעל ידי כן נשכיל לדעת איך לחיות ולפעול. לכן אין ברכת מצוה נפרדת על קריאה זו כי הלא אין אנו מברכים על התורה כל פעם שאנו לומדים. הברכה היא בחינת הצהרה לגבי מה שאנו עומדים לעשות... בברכה שלפני פסוקי דזמרה, שכל קיומם תלוי בקריאת ספר תהלים, אנו קובעים בפירוש ואומרים, כי אנו נהלל אותו בשירי דוד עבדך... (פסוקי דזמרה, בתוך שיעורים לזכר אבא מארי).

ההיתר המובא בדברי הגר"ד לאמירת השבח וההודאה בפסוקי דזימרה, מתבסס על הגדרת פסוקי דזימרה כמערכת של אמירת פסוקים ולימוד תורה, ולא כמערכת רגילה של אמירת שבח. חילוקו של הגר"ד מובן מסברה, אך כעת נותרה מלאכה נוספת: הבנת משמעותו של חילוק זה.

זכה נעשית לו סם חיים

מרכז עולמו הדתי-רוחני של הגר"ד סולובייצ'יק התבסס, כידוע, בעולם הלימוד בכלל ובבית המדרש בפרט. עיון בכתביו מעלה מספר מקומות לא מבוטל בהם הוא מתאר את חוויית הלימוד באוצר מילים שאינן רגילות להיות משוייכות לעולמו של הרב, וודאי שלא מתאימות לשפה שביקשנו לחדש לעיל, שפת היראה וההתבטלות:

האידיאה הופכת נסיון מרתיח ומסעיר, הדעת- אש דת, משמעות הלכית דייקנית וקפדנית- אהבת חשק בוערת באש קודש, ריבוא רבבות אותיות שחורות, שלתוכן נתכווצו תלי תלים של דינים, ביאורים, קושיות, בעיות, מושגים ומידות, יורדות מן המוח הצונן והשאנן, השוקט על הפשטותיו הדקות ומערכתיו השיטתיות, אל הלב המלא רעד, רטט וחרג, ומתגלגלות בזיקי שלהבת חווייה אדירה הגורפת את האדם אל קונו (בסוד היחיד והיחד עמ' 411).

איש ההלכה קיבל את התורה מסיני לא בתור מקבל פשוט אלא בתור יוצר עולמות, בתור שותף להקב"ה במעשי בראשית. כוח החידוש הוא יסוד המסורת והקבלה (איש ההלכה עמ' 73).

השדה הסמנטי בו בוחר הרב להתבטא מכיל בתוכו אש, אהבה, בעירה, רעד ורטט. אם נשוב לתיאורי התפלה שהבאנו לעיל נחוש בוודאי מבלבלים. מהי העמידה מול ה' לה מחנך הגר"ד? מה אמור היהודי המאמין לחוש בעת מפגשו עם מלכו של עולם? תיאורים אלו אינם עוסקים בחווייה רגשית, ייחודית ונדירה אלא בעולם יומיומי ומתמשך, המכיל בתוכו מערכת שלמה של אהבה, שותפות ויצירה אנושית, רבות משקל ומעלה. בהמשך הדברים מרומם הרב עוד יותר את מקומו של הלמדן, וכך הוא כותב:

איש ההלכה הוא שליט אדיר בממלכת הרוח והשכל. אין שום דבר עומד לו לשטן על דרכו: הכול משועבד והכל כפוף ומציית לו. אפילו הקב"ה, כביכול, מסר את

הגושפנקא שלו, את חותם הממשלה בענייני התורה, לאדם, וכאילו בורא העולם בעצמו ממלא את הכרעת האדם והוראתו (שם עמ' 72).

הקב"ה כביכול התנצל את עדיו מעליו, את ממשלתו, ומסרם לישראל, לבית דין של מטה. בית דין של מטה גוזר, והקב"ה מקיים. אם בית דין של מטה מכריע בענייני דין ומשפט, הלכה כמותו בכל מקום, אף אם מתיבתא דרקייע תחלוק עליו. איש ההלכה מושל בכול ונערץ על הכול (שם עמ' 73).

עיון בקטעים אלו רק יחזק את המצוקה בה אנו שרויים, ויחריף את המתח שבין האדם הכנוע והמשועבד, שתואר בקטעים דהתם, ובין האדם היוצר והשליט, המתואר בקטעים דהכא.

תורה ותפילה

אם נשוב ונעיין בקטעים שהובאו, נגלה כי השוני ביניהם איננו נובע מן הספר או ההקשר שבהם הם נכתבו, כי אם מן הנושא אותו הם מתארים.

הקטעים בהם פתחנו, המערערים את היסוד וההיתר לגישה חופשית לקב"ה ודורשים מן האדם כניעה וענווה, הם קטעים המתארים את עולם התפילה; בעוד הקטעים שהובאו לאחר מכן, ותיארו את האדם כיוצר ושליט רב-כח, עוסקים בעולם הלימוד.

על סמך דברינו עד כה, נרצה לטעון כי קיים קשר הדוק והכרחי בין תפיסתו של הגר"ד את עולם הלימוד ותפיסתו של הגר"ד את עולם התפילה. לדידנו, אדם בשעור קומתו של הגר"ד, או אפילו אדם ממוצע הבוחר ללכת בדרכו של הגר"ד ומבסס את עיקר מערכת היחסים שלו עם הקב"ה בבית המדרש וארון הספרים, נכנס לתוך מערכת המניפה אותו אל-על במרומי ההיררכיה האלוקית. מערכת זו ממקמת אותו במקום חשוב ביותר בניהולו של העולם, כמעט בכל מערכותיו וסעיפיו. ממילא, אדם שכזה יידרש לסגת מספר פעמים ביום - בקומו, בשכבו ובשיא יצירתו, כדי לשוב ולהיזכר במקומו האמיתי והנכון אל מול מלכו של עולם ולמנוע מעצמו מצב מסוכן

של גבהות לב, הנאה אינטלקטואלית גרידא, ניצול לא נכון של הכח הרב שניתן לו, ועוד חששות רבים אחרים.^{3 4}

נקודה למחשבה

ניסינו בדברינו לשלב בין העולמות שהרכיבו את חייו הרוחניים של הגר"ד סולובייצ'יק ולבססם כבעלי יסודות שונים, הנדרשים לעמידתו הרוחנית של הגר"ד. רצינו לצעוד צעד נוסף, ולטעון כי כל אדם שבונה לעצמו מערכת רצינית של לימוד תורה כחלק מעבודת ה', יכול לאמץ את המודל אותו הציע הגר"ד. יחד עם זאת, ראייה מפוכחת של המציאות תעלה ממצא מצער, לפיו רבים מן היהודים המאמינים אינם כוללים את עולם הלימוד כמרכיב מרכזי בזוהותם הדתית, ובקשר שלהם עם רבוננו של עולם. ממילא, נצטרך לשאול את עצמנו, מה יגיד הגר"ד לאדם שכזה, שאיננו קשור בשני הערוצים לקב"ה, אלא רק בערוץ אחד, הוא ערוץ התפלה. כיצד ידריך אותו הגר"ד? מהי הנחת יסוד איתה ייגש אדם שכזה לתפלתו? מהו השדה הסמנטי, מהי מערכת הערכים שאליה נכוון יהודי כשר זה?

אָמְרֵי הָאֲזִינָה ה' בִּינָה הַגִּיגִי: הַקְּשִׁיבָה לְקוֹל שְׁוֹעֵי מַלְכֵי וְאֶ-לוֹהֵי כִּי אֵלֶיךָ אֶתְפַּלֵּל
(תהלים ה' ב).

³ חששות בהם הרבו לעסוק פסוקי התורה, הנביאים, התנאים, האמוראים, וכל שושלת התורה שבעל פה. נזכיר רק דוגמאות בודדות:

וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְצֹט שְׂמֹנֶת עֲבֵית כְּשֵׁית וַיִּטֹּשׂ אֶ-לוֹהַ עֲשָׂהוּ וַיִּנְכַּל צוּר יִשְׁעָתוּ (דברים לב).

וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו מתקימת (אבות ג).

על מה אבדה הארץ... אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחילה (ב"מ פה:).

⁴ מערכת זו- של גאות ושפל, עלייה ונסיגה בעמידת האדם מול א-לוהיו, נפוצה מאד במחשבת הרב, ולא כאן המקום להאריך בה. להרחבת העניין מומלץ לעיין בספר "נאחז בסבך" של הרב חיים נבון (בעיקר פרק ב'), וכן בסדרת השעורים במחשבת הגר"ד, אותה כתב הרב ראובן ציגלר (בעיקר שעורים 4-7).